

WAT KRIJGT AMPHITRITE IN HAAR HAND?

De restauratie van de fontein van Frankendael.

Inleiding

Welk voorwerp had Amphitrite in haar hand en welk voorwerp moet er bij de restauratie van de fontein van Frankendael worden hersteld? Dat zijn de twee centrale vragen bij de restauratie van de beeldengroep die in 1714 werd gemaakt door I. Van Logteren.

Fig.1: Gemeentearchief Amsterdam, ca 1900

De beeldengroep-fontein prijkt sinds 1770 aan de gracht voor het huis Frankendael.

De hand van Neptunus met de drietand is vernieuwd en ook de hand van Amphitrite is aangezet maar het is niet de originele. Op Frankendael had zij tot voor kort een speer in haar hand. Een oude gravure laat een ander voorwerp zien. Wat is dat voorwerp en wat dient hersteld te worden?

Fig. 2: De fontein, foto Lucia Albers maart 2004.

Fig. 3: De huidige fontein van de achterkant gezien. Foto Lucia Albers, 2004

Fig. 4: Signatuur; I. v. Logteren. Ao:1714. Foto Lucia Albers, 2003

Driemond

Oorspronkelijk werd de beeldengroep gemaakt voor de grote buitenplaats Driemond, die lag op de driesprong van de riviertjes Gaasp, Gein en Smalweesp¹. Deze wateren werden in de fontein gepersonifieerd door de stroomgoden Poseidon (Gaasp) en Amphitrite (Gein) die beide water uit hun bekken laten lopen. De Smalweesp is afgebeeld als een lierspelend jongetje, gezeten op een dolfijn. De beeldengroep is afgebeeld op twee van de acht gravures die van Driemond werden gemaakt door Daniel Stoopendaal en uitgegeven door de Leth in 1719 in de Zegepralende Vecht². Driemond was een beroemde buitenplaats.

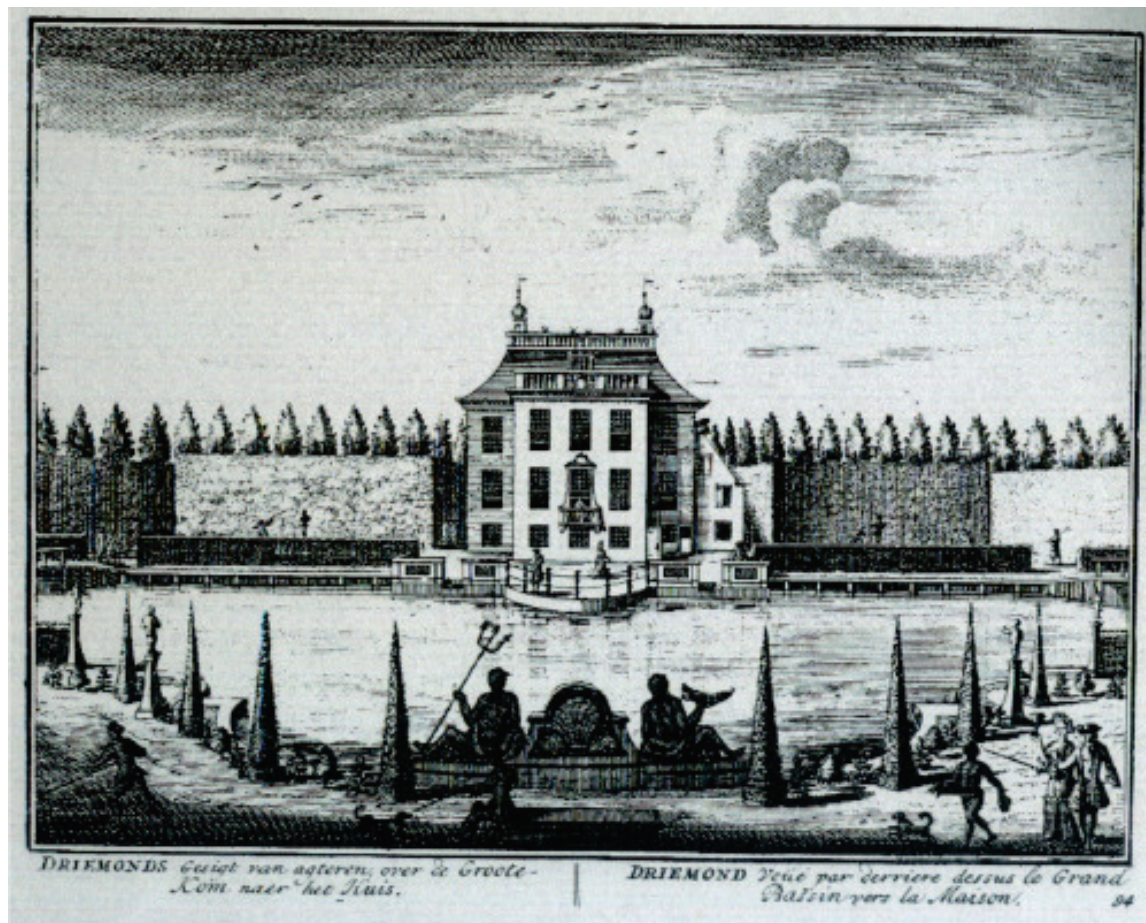

Fig. 5: Gravure 94 uit 'De Zegepralende Vecht' door D. Stoopendaal 1719

1 Carasso-Kok, p113

2 D. Stoopendaal, 1719

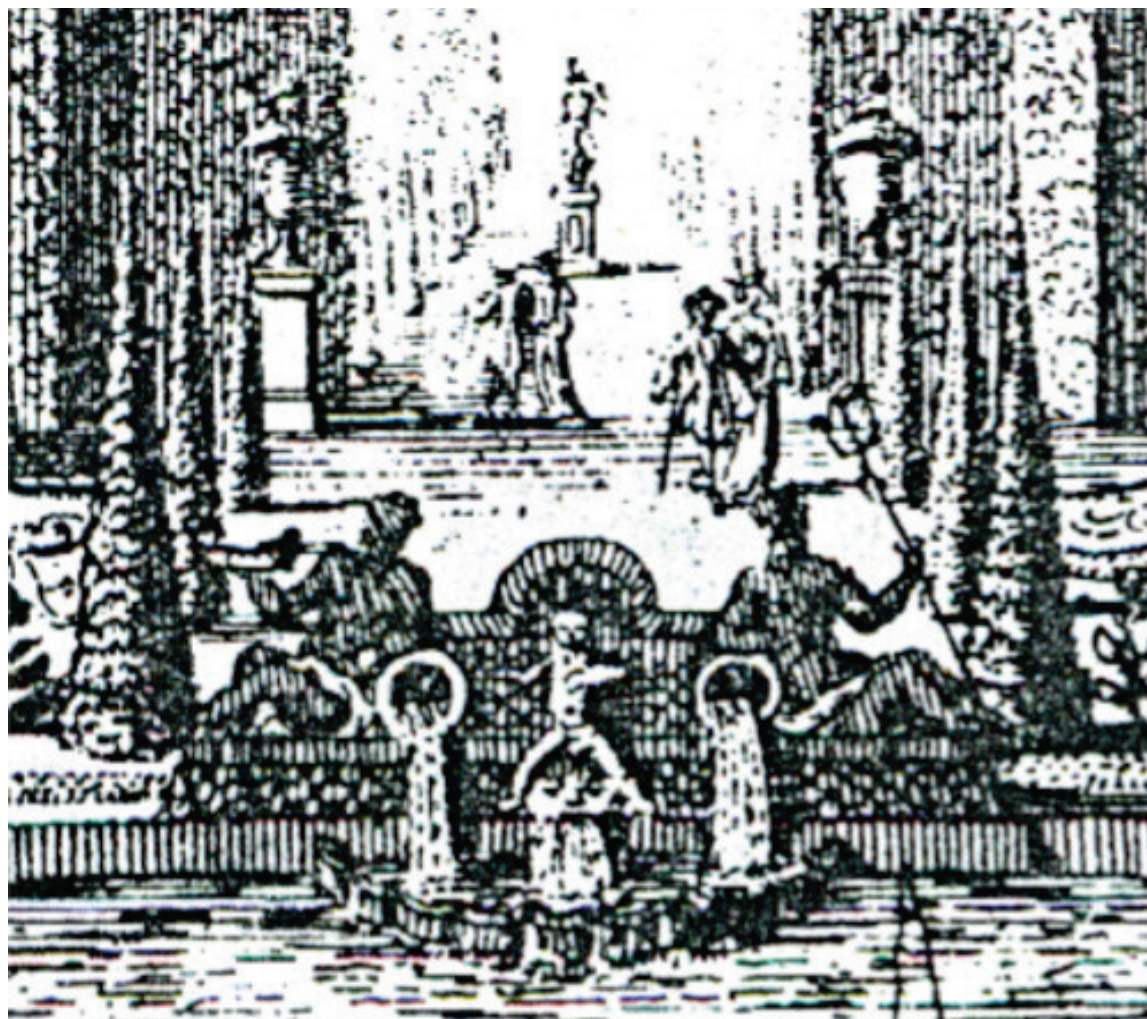

Fig. 6: Detail van gravure 95 uit 'De Zegepralende Vecht' door D. Stoopendaal 1719.

In 1759 maakte de Zweedse vriend van Linnaeus, Bengt Ferrner, een reis door Nederland, waarbij hij ook Driemond bezocht. Hij schrijft

“ den 26sten, 27sten en 28sten mei waren de heer Lefebure en ik met den heer Jacob de Clercq buiten, op zijn bijzonder mooi landgoed Driemondt, dat ligt aan den inloop van het Gein in de Gaasp, een vaart tusschen Amsterdam, Weesp en de daarbij liggende plaatsen. Van Amsterdam is het 1 ½ uur en van Weesp ¼ uur verwijderd. Het huis is groot, mooi en twee verdiepingen hoog, met een plat dak, waar een galerij omheen loopt, om daar te wandelen en overdag de omliggende streek en ‘s nachts ongehinderd de pracht van den hemel te bezien. Vóór het huis

was een mooie fontein, die alleen 20000 gulden had gekost. Achter het huis, in den tuin was een nog grootere, met een kleinen waterval. Tusschen het huis en den laatstgenoemden jet d'eau was een groote vischvijver, heelemaal gemetseld"³.

Bij een veiling in 1770 zijn alle beelden van Driemond verkocht⁴.

Het is niet bekend wanneer het oorspronkelijke voorwerp in de hand van Amphitrite door een speer is vervangen. Is de hand met het voorwerp bij het transport gebroken of is de speer geïntroduceerd terwille van de symmetrie?

Bij een veiling in 1770 zijn alle beelden van Driemond verkocht⁴.

Het is niet bekend wanneer het oorspronkelijke voorwerp in de hand van Amphitrite door een speer is vervangen. Is de hand met het voorwerp bij het transport gebroken of is de speer geïntroduceerd terwille van de symmetrie? Er is een kans dat een zoektocht in archief en bibliotheek daar iets over onthult. Echter van hoeveel belang is het te weten, waarom, wanneer en door wie dit attribuut gewijzigd is. Enerzijds kan men zeggen dat het voldoende is te weten, hoe het beeld er oorspronkelijk heeft uitgezien, omdat daarin de gedachten van de opdrachtgever en de maker gestalte hebben gekregen. Anderzijds is het van belang te achterhalen waarom, wanneer en door wie de speer is geïntroduceerd, omdat die de tijdgeest weerspiegelt.

³ Kernkamp p. 439.

⁴ Fischer p. 44.

*Hoe werden Poseidon-Neptunus en Amphitrite gewoonlijk afgebeeld?*⁵

Tussen de derde eeuw voor Christus en onze tijd zijn er talloze afbeeldingen gemaakt van Neptunus en Amphitrite.

Uit de derde eeuw voor Christus is in het archeologisch museum van Thasos een beeld van een vrouw op een dolfijn: Aphrodite of Amphitrite.

Een Egyptisch ivoor uit de zesde eeuw na Christus beeldt twee vrouwen af, beide met een heiligenkrans in de vorm van een grote doek boven hun hoofd, de onderste zittend op een mannelijk zeepaard, de combinatie van een man met een vissenstaart en de voorbenen van een paard. Uit 1484 is in Brugge een houtsnede van Neptunus bekend.

Uit de zestiende eeuw zijn ook een paar afbeeldingen bekend van Neptunus en Amphitrite. Op het schilderij van Jan Gossaert uit 1516 van een naakte man en vrouw, slechts herkenbaar als Amphitrite en Neptunus dankzij de drietand, is de invloed van de renaissance goed te zien.

Op een schilderij van Jacques de Geyn (ca 1610) uit de collectie in Keulen houdt de oude man van de zee aan Amphitrite een schelp voor. Op het schilderij zijn diverse schelpen afgebeeld. Andere afbeeldingen in die eeuw zijn de huwelijksoptochten, ofwel de triomf van Amphitrite en Neptunus. Deze zijn afgebeeld door o.a. Rubens (ca 1614), Frans Francken (gemaakt tussen 1596 en 1642), Poussin (ca 1634), Joachim van Sandrart (tussen 1621-1688) en een groot schilderij van David Teniers (tussen 1625-1690)

Op deze schilderijen is Amphitrite dikwijls gezeten op een schelp, voortgetrokken door dolfijnen of paarden. Meestal heeft zij een

doek die ze als een krans boven haar hoofd vast houdt, symbool van haar goddelijkheid. Soms heeft zij de teugels van de dolfijnen in handen (Poussin c.1634).

Slechts op één tekening van Johan Matthias Kager, gemaakt tussen 1590 en 1634, houdt Amphitrite een schelp in haar rechterhand, terwijl de andere hand de meer voorkomende doek vast houdt.

Giuseppe Cesari (ca 1635-1640) lijkt de enige die niet de triomf, maar de roof van de zeegodinnen, dochters van Nereus (de Nereiden) afbeeldt.

De zoektocht naar afbeeldingen laat zien dat Neptunus en Amphitrite in de zeventiende eeuw dikwijls werden afgebeeld als een paar op een triomfwagen, omgeven door zeewezens ⁶.

Amphitrite houdt geen attributen in haar handen die specifiek zijn voor haar, maar zij zit op een schelp, dolfijn of een kar die wordt getrokken door zeepaarden, omringd door schelpen en vissen. Dit is conform de schilderijen van Rubens, Poussin en Teniers die in het Amsterdam van 1700 bekend kunnen zijn geweest. Dat zij een schelp in haar hand heeft, komt slechts voor op één relatief onbekende tekening

In de hele achttiende eeuw werden Neptunus fonteinen en grotten gemaakt, waarin Amphitrite telkens wordt afgebeeld als zeekoningin met schelpen en parels in het haar en de goddelijke doek boven haar hoofd. Zij heeft niets anders in haar hand dan die doek.

6 De Amsterdamse beeldhouwer Artus Quellinus heeft in 1656 een kleivorm gemaakt van zeegoden, die de stadsgodin Amsterdam huldigen: drie Najaden (zeegodinnen) en Triton (de zoon van Neptunus en Amphitrite) met twee kinderen op zijn rug vereren de stadsgodin.

Wat had Amphitrite oorspronkelijk in haar hand?

De sleutel tot het voorwerp is wellicht gelegen in een schilderij van 1700 waarop een beeld van Neptunus staat aan het IJ, de haven van Amsterdam⁷. Neptunus heeft een voorwerp in zijn hand vergelijkbaar met het voorwerp in de hand van Amphitrite op de gravure van 1719 van de fontein. Het schilderij is gemaakt door Ludolf Backhuysen, een schilder van zeestukken. Hij blijkt diverse malen Neptunus af te beelden bij de schepen die hij schildert⁸. Het beeld van Neptunus aan de haven van het IJ

Fig. 7 en 8: Het IJ bij Amsterdam, L. Backhuysen, ca. 1700. Gehele schilderij en het detail, Städelmuseum Frankfurt.

berust waarschijnlijk op fantasie⁹. Maar de symboliek dat de zeegod de schepen zal beschermen, waarvan hij er een op zijn hand houdt, lijkt logisch.

⁷ Nannen, p 63, 77

⁸ De Beer p. 139.

⁹ Broos, p.77, 78.

De auteur Fisher wijst er in zijn artikel over de fontein op, dat het bootje duidt op de sloep van Driemond ¹⁰. Amphitrite droeg het bootje op haar beschermende hand. De echte sloep van Driemond werd ook in 1770 geveild, maar die ging niet naar Frankendael. Deze symboliek was voor de nieuwe eigenaar van de fontein Jan Gildemeester sr die het beeld voor Frankendael in 1770 kocht, dus minder passend.

Waarom kreeg Amphitrite een speer in haar hand?

Het bootje is veranderd in een speer, een attribuut dat niet eerder bij een stroomgodin of bij Amphitrite voorkwam. Er is wel een voorbeeld van een stroomgodin met een peddel ¹¹.

Fig. 9: De Linge (stroomgodin) en de Lek (stroomgod). Kaart van de graafschappen Buren en Culemborg in 1761. Landmeter: Mr. Jacob Perrenot. Tekenaar en graveur J. Punt, Gelders Archief Arnhem, foto Lucia Albers.

¹⁰ Fischer, p. 45.

¹¹ 1761 Kaart van de Graafschappen Buuren en Culemburg getekend door Jacob Perrenot Gelders Archief Arnhem 0509 kaartenverzameling 23.

Het is niet bekend wanneer de speer is toegevoegd. Men kan zich voorstellen dat Jan Gildemeester sr die eigenaar was van Frankendael van 1759 tot 1779, daarvoor heeft gezorgd, maar er is tot dusver geen bewijs voor gevonden. De poort die de kunstverzamelaar Jan Gildemeester Jansz. (1779-1799) liet aanbrengen, werd aan de zijde van de Middenweg gesierd door de god Mercurius, de god van de handel, de achterzijde door het wapen van Gildemeester en het jaartal 1783. Het is goed mogelijk dat hij de betekenis van Amphitrite aanpaste en haar de speer in de hand gaf. Hij was een tijd lang directeur van de Groenlandse Compagnie. Een schip van de vloot van walvisvaarders werd door hem 'De Frankendael' gedoopt. Met het aanbrengen van de speer (of een harpoen?) werd symmetrie verkregen.

Het is duidelijk dat de speer en een nieuwe hand zijn toegevoegd. De hand van Amphitrite is gemaakt van zandsteen, de steensoort van de beeldengroep, maar net in een andere kleur. De hand van Neptunus is ook afgebroken, maar wat onbehouwen nagemaakt in een mortel ¹². Omdat de onderkant van de staf van de drietand in de nieuw aangezette hand van Neptunus niet bij het oude gat uitkwam, is op de voet helaas een nieuwe inkeping gemaakt om de stok tegen te houden.

De inkeping voor het uiteinde van de speer is later gemaakt naast haar voet, in plaats van mooi verborgen tussen de voeten, zoals dat het geval was bij Neptunus.

12 Op foto door A. van Dam ca 1890 in het Gemeentearchief Amsterdam zijn beide nieuw aangezette handen herkenbaar.

Wat dient gerestaureerd te worden?

Oorspronkelijk maakte Ignatius van Logteren de beeldengroep in 1714 met een bootje op de hand van Amphitrite. Moet dat dan ook zo worden hersteld? Of heeft de verplaatsing van het beeld en de speer die al meer dan 110 jaar in de nieuw aangezette hand zit, er een nieuwe betekenis aan gegeven.

Indien het bootje wordt hersteld, dan dient ook een nieuwe hand te worden aangezet, waar het bootje op rust. Het alternatief is een nieuwe speer, omdat de oude is verdwenen.

De keuze voor de speer is eenvoudig. Zo behoudt het beeld het uiterlijk zoals dat al meer dan een eeuw bij Frankendael hoort en zijn raadselachtige, mogelijk nieuwe betekenis. Belangrijkste argument is dat het terugbrengen van de speer een betrekkelijk bescheiden vorm van herstel is. Het aanbrengen van een nieuwe, open hand met een bootje erop, in plaats van een staf tussen de handpalm en de vingers, is een moeilijk omkeerbare situatie. Daar kiezen we dus niet voor.

Een dergelijke pragmatische beslissing is genomen ten aanzien van de achterzijde van het beeld. Op de gravure van 1719 ziet men een doorlopende sokkel aan de achterkant waar het beeld op rust. Op Frankendael worden drie granietblokken onderbroken met stukken oude baksteen die zijn aangesmeerd, als waren het aaneen gesloten steenblokken.

Hier is gekozen om het cement weer over de bakstenen aan te brengen. Want wie kan bewijzen, dat de oude bakstenen delen tussen de brokken graniet niet origineel zijn¹³.

De bakstenen in het fundament van de beeldengroep van 1714, zijn hoogstwaarschijnlijk aanwezig sinds de plaatsing op Frankendael in 1770.

13 Op de 20ste eeuwse schets van de houten fundering (G.A. Amsterdam 29054) fontein zijn geen steenblokken aangegeven.

Fig. 10: Amphitrite met speer. Detail foto Gemeentearchief Amsterdam

Fig. 11: Neptunes met drietand, detail foto Gemeentearchief Amsterdam.

Fig. 12: Frankendael met gerestaureerde fontein en tuin, foto Lucia Albers, 2004

Lucia Albers

Literatuur

- * Albers, L.H. en H. van der Eijk, *Frankendael van hofstede tot openbaar park*, Albers Adviezen Utrecht, 2000, herzien 2002.
- * Batman, S., *The golden booke of the leaden gods*, New York 1976.
- * Beer, G., *Ludolf Backhuysen (1630-1708), sein Leben und Werk*, Zwolle 2002.
- * Carasso-Kok, M en J. Slofstra red., *Het Gein, levensloop van een rivier*, Abcoude 1998.
- * Cartari, V., *Le imagini de i dei gliantichi*, Venice 1571.
- * Catalogus Centraal Museum Utrecht.
- * Eeghen van, I.H., 'De restauratie van Herengracht 475', *Amstelodamum*, 59ste jaargang febr 1972 p. 25-32.
- * Fischer, P.M., 'Eighteenth-Century Dutch Sculpture', *Apollo* nov. 1972 p 396-405.
- * Fischer, P.M., 'Flora en Bacchus en de beeldhouwers van Logteren', *Bulletin van het Rijksmuseum*. jg 30 1982, nr 1, p 3-6.
- * Fischer, P.M., 'De fontein van Frankendael Gein, Gaasp en Smalweesp aan de Middenweg', *Ons Amsterdam*. jg 37 nr 2 1985 p 42-47.
- * Kernkamp, G.W., 'Bengt Ferrner's dagboek van zijne reis door Nederland in 1759', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* deel 31 p. 314-509.
- * Kruizinga, J.H., 'Hofsteden, pleziertuinen en buitenplaatsen', *Watergraafsmeer eens parel aan de kroon van Amsterdam*. Amsterdam 1968 p 130.
- * Leonhardt, G., 'Een Vingboonshuis geschilderd door Hondecoeter', *Twee en vijftigste jaarboek van het Genootschap Amstelodamum*. Amsterdam 1960 p. 90-96.
- * Luttervelt, R., *De buitenplaatsen aan de Vecht*. Lochem 1970.

- * Mandle, R [e.a.] cat. Tent. *Dutch masterpieces from the Eighteenth Century. Paintings and drawings 1700-1800*. Minneapolis, Toledo, Philadelphia 1971-1972, p 82.
- * Nannen, H., *Ludolf Backhuysen Emden 1630 - Amsterdam 1708 Ein Versuch, Leben und Werk des Künstlers zu beschreiben*. Emden 1985.
- * Pigler, A., *Barockthemen Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts* Band II Budapest 1974 p 21, p 189.
- * D. Stoopendaal, *De Zegepralende Vecht*. Amsterdam 1719
- * Thieme_Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*.
- * Waal, H. van de, *Iconclass: an iconographic classification system*. Amsterdam 1973-1985.